

BRANJA – UČBENIKI (BERILA) ZA DANAŠNJI IN PRIHODNJI ČAS

V okviru prenove književnega pouka so v letih 1998–2011 nastajali tudi novi učbeniki za književnost, ki so sledili novim učnim konceptom in didaktičnim izhodiščem Bože Krakar Vogel. Članek povzema temeljne značilnosti gimnazijskih učbenikov *Branja 1, 2, 3 in 4*, njihovo zasnovano, sestavo, izbor besedil in didaktični instrumentarij.

Ključne besede: učbenik za književnost, pouk književnosti, didaktika književnosti

V okviru Izobraževalnega uredništva DZS smo v letih 1998–2011 pripravili nove učbenike oz. berila za različne srednješolske programe in s tem sledili smernicam kurikularne prenove iz leta 1998 ter novim učnim konceptom. V uredništvu smo prenovno sprejeli kot velik profesionalni izziv, ki je zahteval sistematično voden uredniški koncept in profesionalizem vseh udeleženi. Uredniki učbenikov in drugih izobraževalnih gradiv smo bili v interakciji nova paradigma učenja (Marentič Požarnik 2000: 10–15) – vseživljenjsko izobraževanje – nova informacijska družba znanja in komunikacijska tehnologija postavljeni v položaj idejnih in projektnih vodij kompleksnih učbeniških projektov, interaktivnih in multimedijskih produktov, novih oblik izobraževanja in permanentnega sodelovanja z vsemi, ki sooblikujejo slovenski šolski in izobraževalni prostor (Degan Kapus 2008: 199–208).

Med strokovnimi sodelavci pri pripravi učbenikov je imela odločilno mesto Boža Krakar Vogel, ki je s sodobno didaktično teorijo in delom odločilno posegla v prenovno pouka književnosti, in to na različnih področjih – od pedagoškega univerzitetnega poučevanja in mentorstva študentom v dodiplomskem in podiplomskem študiju,

strokovnih objav s področja didaktike, izobraževanja učiteljev, spremljajočih raziskav in sodelovanja pri pripravi ciljev, zgradbe in vsebine maturitetnega izpita iz slovenščine do oblikovanja konceptov osnovnošolskih in srednješolskih učbenikov. Svoja didaktična izhodišča je pozneje objavila v monografiji *Poglavja iz didaktike književnosti* (2004), združila teoretično znanje s prakso in z njimi postavila temelje didaktike književnega pouka.

V uredništvu DZS smo ob sodelovanju z Božo Krakar Vogel pripravili nove učbenike za književnost za dveletno poklicno izobraževanje (Jožica Jožef Beg in Dragica Debeljak: *Berilo*, 2008), triletno poklicno in poklicno-tehniško izobraževanje (Jana Kvas: *Mlada obzorja 1–5*, 2005–2009), štiriletno strokovno izobraževanje (Darinka Ambrož, Jakob J. Kenda, Boža Krakar Vogel, Jana Kvas in Adrijana Špacapan: *Od branja do znanja 1–4*, 2007–2010) ter štiriletno strokovno in gimnazijsko izobraževanje (Darinka Ambrož idr.: *Branja 1–4: 2000–2003*, prenovljene izdaje 2008–2011).

Najbolj dolgotrajen, kompleksen in zahteven projekt so bila berila *Branja*. Vsebinsko in didaktično jih je zasnovala in usmerjala Boža Krakar Vogel, vodila urednica Majda Degan Kapus, učbeniški del je pisalo sedemnajst avtorjev ob strokovni pomoči osmih recenzentov, univerzitetnih profesorjev in učiteljev praktikov ter drugih zunanjih sodelavcev. Med večletnim delom so učbeniška besedila pripravili: Darinka Ambrož, Vinko Cuderman, Majda Degan Kapus, Silvo Fatur, Jakob J. Kenda, Samo Koler, Rajko Korošec, Boža Krakar Vogel, Jana Kvas, Irena Novak Popov, Mojca Poznanovič, Katarina Torkar Papež, Brane Šimenc, Adrijana Špacapan, Marjan Štrancar, Tomo Virk in Alojzija Zupan Sosič. Ob tem ne gre pozabiti na sodelovanje številnih literarnih ustvarjalcev, pesnikov, pisateljev, dramatikov in prevajalcev, lektorjev in korektorjev. Pri bogati likovni podobi, ki s svojo sporočilnostjo in estetskim nabojem nadgrajujejo literarno vsebino ter širijo kulturno razgledanost, so z reprodukcijami slikovnega in fotografskega gradiva velik delež prispevali tudi številni likovni umetniki, slovenske gledališke in filmske ustanove, galerije in muzeji.

Pri **zasnovi in sestavi beril** *Branja* smo sestavljavci sledili temeljnemu cilju književnega pouka, tj. vzgoji kultiviranega bralca in razvijanju ključnih zmožnosti, ki naj bi jih dijak pridobil med srednješolskim študijem. Ob pripravi obsežnih beril smo želeli uresničiti zahteve sodobnega učbenika, v katerem so strokovne vsebine didaktično transformirane – usklajene s stopnjo razvoja in načinom motivacije učencev (Marentič Požarnik 2000: 171–172) in v berilih dopolnjene z bralnimi strategijami in modelom šolske interpretacije, ki jo Boža Krakar Vogel (2004: 60) opredeljuje kot »skupno branje in obravnavo leposlovnih besedil v problemsko-ustvarjalni interakciji učitelja in učencev, pri čemer postajajo učenci sposobni čedalje bolj samostojnega prodora v literarno besedilo«. Učbenik naj torej aktivira učenčeve potenciale, ga motivira za lastno opazovanje, raziskovanje, primerjanje in vrednotenje ugotovitev in spoznanj. Pri zasnovi smo upoštevali splošne in specifične dejavnike (splošni dejavniki so skupni vsem predmetnim učbenikom, saj so del sodobne izobraževalne tehnologije, in vsebujejo primerno informativno in

didaktično vrednost, znotraj teh pa so specifične določilnice, povezane z vzgojno-izobraževalno stopnjo in sodobnimi cilji pouka).

Kompleksna zasnova *Branj* je od avtorjev zahtevala veliko literarnega in didaktičnega znanja, obogatena tudi s poznavanjem drugih področij, npr. zgodovine, umetnostne zgodovine, etnologije, filma, gledališča, glasbe, medijev idr., kar v *Branjih* ponuja številne medpredmetne in medčasovne sporočilne vzporednice ter gradi učenčevo individualno, nacionalno in globalno kulturno identiteto. Vzgoja kultiviranega in razgledanega bralca je tudi temeljni cilj književnega pouka pred univerzo (Krakar Vogel 2004: 72). Zato smo ob prenovi beril leta 2008 dodatno pozornost namenili novim bralnim strategijam, zlasti različnim aktualizacijam (znotrajpredmetni, medpredmetni, nadpredmetni in vrednostni), ki usmerjajo učiteljevo interpretacijo in učenja aktivno spodbujajo k razvijanju kulturnih kompetenc (gl. Žbogar 2010: 349–360). Pouk slovenščine »obravnava nepogrešljive vsebine za oblikovanje kulturne, pa tudi z njo povezane nacionalne in medkulturne identitete« (Krakar Vogel 2011: 272–276), zato branje teksta v kontekstu in spodbujanje razmislekov o vlogi in pomenu literature za posameznika, kulturo in družbo in pri srednješolskem branju dopolnjuje recepcijsko paradigmo (Krakar Vogel in Blažič 2013: 43). Pri morebitnih spremembah in dopolnitvah *Branj* bi kazalo sistematično pregledati ta učbeniški segment v didaktičnem delu in tudi pri predstavitvah posameznih obdobji ter jih dopolniti z ustreznimi obučbeniškiimi in spletnimi gradivi.

Pri **izboru besedil** smo se odločali za besedila, ki so utrjena v literarnem kanonu, hkrati pa so recepcijsko in problemsko blizu učenčevemu dojetanju in razumevanju, so bogat vir medbesedilnih navezav in aktualizacij, doživljanja, razumevanja literature oz. književne kulture. Pri izboru smo združevali načelo literarne kakovosti (kanon besedil iz svetovne književnosti in slovenskih klasikov), recepcijsko načelo in načelo nacionalnosti (primerno razmerje med prevodno in domačo književnostjo). Izbor sicer sledi literarnozgodovinskemu načelu, besedila in avtorji se zvrstijo po literarnih obdobjih, vendar pestra antologijska zasnova omogoča tudi tematsko, motivno, literarnovrstno in žanrsko medbesedilno povezovanje, kar nudi učitelju široke možnosti literarnega pouka in strategij, ki jih izbira skladno s kognitivnimi in motivacijskimi dejavniki. Ob besedilih, določenih z učnim načrtom, smo izbirali še besedila, ki omogočajo zanimiva individualna ali skupna branja, so motivacija za pogovor, razpravo, govorne vaje, referate, raziskovanje, ustvarjalno pisanje, šolsko gledališko uprizoritev idr. Izbor literarnih besedil iz posameznega obdobja smo dopolnili tudi z nekaterimi polliterarnimi besedili (filozofskimi, zgodovinskimi, esejističnimi), ki pojasnjujejo duha dobe in besedila umeščajo v širši kontekst. *Branja 4* vključujejo avtorje oz. besedila iz sodobne slovenske književnosti po letu 1945 do današnje generacije. Mnoga besedila še niso bila objavljena v učbenikih za književnost, prvič so literarno predstavljeni številni predstavniki najmlajše generacije. Tako kot v druga berila so tudi v učbenik *Branja 4* vključene sodobne aktualizacije literarne klasike, ki delujejo kot opozorilo na medbesedilne navezave. Z vračanjem k prvotnem besedilu se odpirajo nove perspektive, z novim razumevanjem, doživljanjem, vrednotenjem so sproženi procesi zahtevnejšega primerjalnega branja (Krakar Vogel 2010: 138).

V prenovljenih izdajah je kanonskemu delu besedil dodan razdelek *S knjižne police*, ki vključuje žanrska besedila (kriminalka, fantastika, znanstvena fantastika idr.) in nekatere tekste iz mladinske književnosti.

Literarna besedila so obravnavana s premišljenim **didaktičnim pristopom**. Pripovedni in dramski odlomki ter pesmi so zbrani tako, da predstavljajo smiselno celoto, so motivno-tematsko ali citatno naslovljeni. Besedila uvaja kratka literarnozgodovinska in vsebinska umestitev dela, spremlja jih slovarček, podrobneje jih osvetljuje sklop vprašanj in nalog, imenovanih po osnovni dejavnosti *Razmišljamo o besedilu*. Razdeljene so na tri sklope, ki sledijo trem komunikacijskim dejavnostim – dialog (*Pogovarjamo se, Razpravljamo*), samostojno govorno nastopanje (*Pripovedujemo, Recitiramo, Glasno beremo, Raziskujemo, Uprizarjamo*) in pisanje (*Pišemo*), posebej so barvno izpostavljene aktualizacije in medpredmetne povezave. Ob besedilih so podane temeljne literarnovedne definicije, literarnoteoretični in literarnozgodovinski pojmi, vsebino popestrijo iskricice – anekdote, spominski utrinki, znana misel, citat, mnenje, likovna reprodukcija, ilustracija, naslovnica dela, avtorjev rokopis idr.

Po literarnozgodovinskem orisu obdobja, ki podaja temeljne zgodovinske in literarne značilnosti obravnavanega časa, literarnih skupin in smeri, literarnih zvrsti in vrst – ponazorjenih tudi v grafičnih prikazih –, sledijo naloge za ponavljanje in utrjevanje, v sklepnem delu stvarna kazala avtorjev in prevajalcev ter seznama literarnoteoretičnih pojmov in literature.

Pri pripravi različnih **dejavnosti** smo želeli spodbuditi učenčevo komunikacijo z besedilom. Številne vaje, naloge in druge dejavnosti naj bi aktivirale učenčeve sporazumevalne zmožnosti – branje (glasno – interpretativno branje z razumevanjem), pisanje (pisanje metabesedil in ustvarjalno pisanje), govorjenje in poslušanje (pogovor, govorni nastop in govorna interpretacija) ter spoznavno-sprejemne dejavnosti, tj. doživljanje, razumevanje vrednotenje, utrjevanje in uporabo znanja. Pogosto smo se odločali za naloge, ki omogočajo medbesedilne in medpredmetne povezave in aktualizacije, ter naloge, ki krepijo socialne zmožnosti, tj. dejavnosti, ki usmerjajo k skupinskemu delu, spodbujajo empatijo, strpnost do drugačnosti, kritični odnos in izražanje mnenj, ter dejavnosti za razvijanje (med)kulturne zmožnosti in spodbujanje splošne kulturne razgledanosti.

Učbenike *Branja* so spremljale številne raziskave, ki so nudile povratne informacije o uporabi učbenika pri pouku ter odzivih učencev in učiteljev. Nekatere sugestije in novosti v posodobljenem učnem načrtu leta 2008, zlasti kompetenčni pristop pri pouku književnosti, so narekovale dopolnitve in spremembe v prenovljenih *Branjih*, hkrati pa znova izpostavile vlogo učitelja, njegovega znanja in zmožnosti, da usmerja in spodbuja različne dejavnosti ter uresničuje vsebinske in didaktične možnosti, ki mu jih ponuja učbenik.

Naj na koncu prispevka dodam osebni zapis, stisnjen v nekaj vrstic.

Z Božo sva se spoznali pred več desetletji kot kolegici, profesorici slovenščine na Ekonomski srednji šoli na Prešernovi 6 v Ljubljani, nekdanji trgovski akademiji, še začetnici, zanesenjaško posvečeni učiteljskemu poklicu, literaturi in jeziku, delu z dijaki in pozneje mentorstvu študentom. Oboroženi z optimizmom in prvimi pedagoškimi izkušnjami, delovno preobremenjeni z dodatnimi dejavnostmi, krožki, proslavami, večerno šolo idr., a neustrašni pred vsem, tudi okostenelimi pogledi nekaterih kolegov, hkrati pa opogumljeni z lepimi izkušnjami in sodelavci, kot je bila svetla, plemenita gospa Vera Gregorač, ki se je ob tej priložnosti s hvaležnostjo spominjam. Najini poklicni poti sta se kmalu ločili, Božina je vodila v raziskovalno in univerzitetno pedagoško delo, moja na Gimnazijo Poljane in potem v izobraževalno uredništvo, vendar je bila prva pedagoška izkušnja žlahtna iniciacija v plodno strokovno sodelovanje in tesno prijateljstvo. Skupno učbeniško delo naju je povezalo tudi s številnimi sodelavci slovenisti, sprožilo ustvarjalne moči ter vsakogar od nas obogatilo z neprecenljivo, danes že redko profesionalno in osebno izkušnjo.

Literatura

Ambrož, Darinka, idr., 2000, 2001, 2002, 2003: *Branja 1, 2, 3, 4: berilo in učbenik za 1., 2., 3., 4. letnik gimnazij ter štiriletnih strokovnih šol*. Ljubljana: DZS.

Ambrož, Darinka, idr., 2008, 2009, 2010, 2011: *Branja 1, 2, 3, 4: berilo in učbenik za 1., 2., 3., 4. letnik gimnazij ter štiriletnih strokovnih šol*. Prenovljene izdaje. Ljubljana: DZS.

Degan Kapus, Majda, 2008: Učbenik med didaktičnimi načeli in založniškim dejanjem. Krakar Vogel, Boža (ur.): *Književnost v izobraževanju: cilji, vsebine, metode*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko, Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik (Obdobja 25). 197–208.

Krakar Vogel, Boža, 2004: *Poglavja iz didaktike književnosti*. Ljubljana: DZS.

Krakar Vogel, Boža, 2010. Sodobna slovenska književnost v gimnazijskem učbeniku Branja 1 kot spodbuda za branje literarne klasike. Zupan Sosič, Alojzija (ur.): *Sodobna slovenska književnost (1980–2010)*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 137–143.

Krakar Vogel, Boža, 2011: Razvijanje kulturne zmožnosti pri pouku slovenščine. Krajnc, Simona (ur.): *Meddisciplinarnost v slovenistiki*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete (Obdobja 30). 271–277.

Krakar Vogel, Boža, in Blažič, Milena Mileva, 2013: *Sistemska didaktika književnosti*. Ljubljana: Pedagoški inštitut.

Marentič Požarnik, Barica, 2000: *Psihologija učenja in pouka*. Ljubljana: DZS.

Žbogar, Alenka, 2010: Kulturna identiteta in postmoderna družba pri pouku književnosti. *Slavistična revija* 58/3. 349–360.